

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Допущено до захисту
Завідувач кафедраю
 Катерина ПЕТРОВСЬКА
«24» листопада 2024 р.

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІК АРТ-ТЕРАПІЇ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ У ВОЄННИЙ ЧАС

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувач другого рівня вищої освіти, групи м 22 СР-з
Галузь знань 23 Соціальна робота
Спеціальність 231 Соціальна робота
Освітньо-професійна програма: Поствоєнна соціально-психологічна реабілітація
Вікторія КІВА

Керівник:
к.пед.н., доцент Анастасія ПОПОВА

Рецензент:
к.пед.н., доцент Наталя ЦИБУЛЯК

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ У ВОЄННИЙ ЧАС ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ	
1.1. Поняття і сутність соціально-психологічної підтримки дітей.....	7
1.2. Проблеми і потреби дітей в умовах війни.....	13
1.3. Арт-терапія як форма соціально-психологічної підтримки дітей.....	23
1.4. Характеристика форм, напрямків та технік арт-терапії у системі соціально-психологічної підтримки дітей.....	28
Висновки до першого розділу.....	54
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІК АРТ-ТЕРАПІЇ В СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПІДТРИМЦІ ДІТЕЙ У ВОЄННИЙ ЧАС	
2.1. Організація і методика проведення дослідження.....	56
2.2. Аналіз та оцінка ефективності використання технік арт-терапії в роботі з дітьми у воєнний час у системі соціально-психологічної підтримки	67
2.3. Рекомендації щодо використання арт-терапії у системі соціально-психологічної підтримки дітей у воєнний час	80
Висновки до другого розділу.....	81
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогодні, коли Україна переживає складний період військових конфліктів і змушена захищати свою державність та незалежність, проблема виховання молодого покоління стає надзвичайно актуальною та складною. Внаслідок військової збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася в 2014 році, а потім, в лютому 2024 року, переросла у повномасштабне вторгнення, велика кількість громадян України вимушена була покинути свої домівки і переселитися в більш безпечні регіони держави. Це зумовило появу нової категорії сімей/осіб зі складними життєвими обставинами – внутрішньо переселені особи (ВПО). Здебільшого, це сім'ї з дітьми. Окрім цього багато дітей мають батьків (одного або обох), дорослих братів та сестер, які захищають Батьківщину в лавах ЗСУ. Нажаль не всі захисники повертаються. І це велика трагедія для сім'ї, горе для малечі. Велика кількість таких дітей вже мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Негативний вплив постійних безпекових загроз зазнають і діти, які мешкають в більш «спокійних» регіонах. Ці діти вимушені вдень та вночі переховуватися в бомбосховищах під час тривоги, вчитися онлайн, обмежувати свій вільний простір для прогулянок і занять спортом. Такі зміни у звичайному ритмі життя можуть мати серйозні наслідки для їхнього психічного та фізичного здоров'я. В цьому контексті, важливим стає завдання забезпечення соціально-психологічної підтримки дітей.

У дітей немає ні теоретичного, ні практичного досвіду життя в умовах війни, тому вони з більшою силою підпадають під вплив екстремальних ситуацій, гостро сприймають події, що виникають у суспільстві. Діти не відчують безпеку і надійність навколишнього середовища. Діти внутрішньо-переміщених осіб підпадають під вплив додаткових стресових факторів: втрата власних речей, звичного місця проживання, зміна кола спілкування, невизначеність щодо перспектив повернення до звичного середовища. Для таких дітей характерною є додаткова травматизація, вони в більшому степені потребують соціально-психологічної підтримки.

Важливим завданням роботи фахівців постає мінімізація наслідків впливу воєнних дій на здоров'я та психіку дітей. Задля успішного пропрацювання тривожних, стресових, кризових станів, підтримки життєстійкості дітей серед низки психологічних методів і прийомів найефективнішим є практичне застосування арт-технік. Вони допомагають м'яко взаємодіяти з особистістю дитини у вирішенні низки психологічних проблем. Ми вважаємо, що саме тому одним з актуальних методів соціально-психологічної підтримки дітей є арт-терапія.

Аналіз публікацій та досліджень. Стан дітей, зокрема постраждалих від воєнних дій, вивчали І. Артеменко, О. Андрухів, І Попович, І Кирпич та інші. Атле Дирегров, Уильям Юл, Роберт Пинос, Аница Кос досліджували досвід роботи з травмованими дітьми [17]. Граса Маршел опублікувала дослідження «Вплив збройних конфліктів на дітей» [66]. Зокрема, різні аспекти соціальної підтримки представлені у дослідженнях О. Безпалько, О. Дронової, О. Палій, Т. Семигіної, В. Скуратівського, М. Філоненко. Соціально-психологічна підтримка висвітлена в працях Н. Лунченко, Я. Дубініної, Дж. Пеннебейкера та інших. Багато приділили уваги розвитку арт-терапії як засобу роботи з особами з травмічним досвідом в своїх наукових публікаціях Т. Вебер, Л. Гридковець, О. Запорожець, Н. Калька, З Ковальчук, Л. Царенко, Н. Шапошник, А. Хілл, Е. Крамер та інші.

Об'єкт дослідження – соціально-психологічна підтримка дітей в умовах війни засобами арт-терапії.

Предмет дослідження – особливості використання технік арт-терапії у соціально-психологічній підтримці дітей у воєнний час.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати особливості використання технік арт-терапії у соціально-психологічній підтримці дітей та експериментально перевірити її ефективність у покращенні психоемоційного стану дітей у воєнний час.

Відповідно до мети, об'єкта та предмета дослідження визначені його **завдання:**

1. Охарактеризувати поняття і сутність соціально-психологічної підтримки дітей;
2. Визначити проблеми і потреби дітей у воєнний час;
3. Проаналізувати арт-терапію як форму соціально-психологічної підтримки дітей та схарактеризувати її форми, напрями та техніки у системі соціально-психологічної підтримки дітей;
4. Експериментально перевірити ефективність використання технік арт-терапії у соціально-психологічній підтримці дітей у воєнний час;
5. Розробити рекомендації щодо використання технік арт-терапії з дітьми у воєнний час.

Методи дослідження. Реалізація поставленої мети і вирішення дослідницьких завдань здійснюється шляхом застосування таких методів: *загальнонаукові методи* (аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення – для вивчення наукової літератури та існуючих теоретичних матеріалів з теми дослідження та структурування інформації, виокремлення ключових понять та тенденцій у сфері арт-терапії та соціально-психологічної підтримки дітей у воєнний час; логічний аналіз – для формулювання висновків та обґрунтування теоретичних положень, пов'язаних з використанням технік арт-терапії у соціально-психологічній підтримці дітей); *конкретно-наукові методи* (категоріальний аналіз – для розкриття сутності основних понять і категорій, що стосуються арт-терапії та соціально-психологічної підтримки дітей; структурно-функціональний аналіз – для дослідження особливостей використання арт-терапії як інструменту соціально-психологічної підтримки дітей в умовах війни; структурно-логічний аналіз – для виокремлення та опису основних компонентів арт-терапії та її ефективного застосування у роботі з дітьми); *емпіричні методи* (спостереження, анкетування, тестування, інтерв'ю – для збору первинної інформації про стан дітей, їхні потреби та реакції на використання арт-терапевтичних технік; *експериментальні методи* (констатувальний експеримент – для визначення вихідного психоемоційного стану на початку дослідження; формувальний експеримент – застосовується

для перевірки ефективності розробленої програми арт-терапії у покращенні психоемоційного стану дітей в умовах війни); *статистичні методи* (кількісний і якісний аналіз зібраних даних – для обробки результатів емпіричного та експериментального дослідження; кореляційний аналіз – застосовується для виявлення зв'язків між різними параметрами готовності дітей до волонтерської діяльності та їхньої реакції на арт-терапевтичні заходи); *методи проектування і моделювання* (розробка програми – для планування та реалізації заходів арт-терапії); *методи діагностики* (психологічне тестування та діагностика – для визначення психоемоційного стану після впровадження програми).

Гіпотеза дослідження: Використання технік арт-терапії в системі соціально-психологічної підтримки дітей в воєнний час буде ефективним якщо: буде врахована сукупність положень, що складають теоретичні основи арт-терапії; проаналізовані та враховані особливості вікового розвитку дітей; буде обґрунтована, розроблена та впроваджена програма використання технік арт-терапії в системі соціально-психологічної підтримки дітей у воєнний час, що враховує специфічні соціально-психологічні умови та вікові особливості; у процесі впровадження програми буде забезпечено постійний моніторинг і корекцію її реалізації з урахуванням динаміки потреб та інтересів її учасників.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (усього 66 найменувань) та додатків на 56 сторінках. Повний обсяг магістерської роботи становить 151 сторінку, основний зміст викладено на 95 сторінках. Робота містить 20 таблиць та 13 рисунків.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження проблеми використання технік арт-терапії в системі соціально-психологічної підтримки дітей в воєнний час свідчить про досягнення мети й вирішення завдань наукового пошуку та дає підстави до таких висновків.

Проблема використання технік арт-терапії в системі соціально-психологічної підтримки дітей, особливо в воєнний час, становить значний інтерес для українських та зарубіжних дослідників, однак вона не була предметом системних наукових пошуків.

1. На основі вивчення наукових та літературних джерел було детально розкрито поняття і сутність соціально-психологічної підтримки дітей, що включало аналіз поняття «соціальна підтримка» та чотири її компонента (емоційний, оціночний, інструментальний, інформаційний) та поняття «психологічна підтримка», враховуючи її завдання, види та принципи.

Визначено поняття соціально-психологічної підтримки дітей та підлітків, яке трактували як напрям соціальної роботи, який має такі види діяльності: діагностика, профілактика, корекція, організація навчальної діяльності та дозвілля, консультування, зв'язки з громадськістю, просвіта. Також, вивчено алгоритм соціально-психологічної підтримки дітей в умовах війни, який полягає в плануванні та реалізації певних задач, які включають створення обстановки психологічного комфорту і безпеки особистості; формування/підвищення психологічної культури, яка сприяє успішній соціальній адаптації і саморозвитку особистості дитини; гармонізацію соціальної сфери та здійснення превентивної профілактики виникнення соціальної дезадаптації дитини; формування ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності (профорієнтація); створення умов для формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій дитини, підвищення соціального статусу, готовності до життєвої самореалізації; успішну адаптацію дітей ВПО до нових умов навчання, проживання, побутових особливостей;

підтримку, регулювання і формування здорового мікроклімату в дитячих колективах.

2. На основі аналізу наукових та літературних джерел визначено проблеми і потреби дітей в умовах війни. Доведено, що воєнні дії мають суттєвий вплив на психоемоційний стан дітей, викликаючи проблеми, такі як посттравматичний стресовий розлад, страх, тривожність, труднощі з адаптацією до нових умов життя та навчання. Особливо вразливими є діти внутрішньо переміщених осіб, які стикаються з дезадаптацією, негативними поведінковими реакціями та порушеннями сну. Основними потребами дітей є психологічна підтримка, інтеграція у соціальне середовище, подолання стресу та забезпечення безпеки. Ефективна підтримка передбачає як індивідуальну, так і групову роботу, спрямовану на покращення емоційного стану дитини.

3. На підставі проведеного аналізу наукових і літературних джерел можна зробити висновок про те, що арт-терапія – це спосіб і технологія соціально-психологічної підтримки дітей. Вона є засобом адаптації дітей до нових умов соціального середовища і спрямована на покращення психоемоційного стану кожної дитини. Виявлено три напрями розвитку арт-терапії: соціальний, медичний, педагогічний, вивчено види арт-терапії та переваги арт-терапії. Виявлені форми спілкування під час арт-терапії: індивідуальна та групова. Опрацьовано основні форми групової роботи: студійна, аналітична, тематично-орієнтована. Сформовано уявлення про напрями арт-терапії: ізотерапія, пісочна терапія, глинотерапія, казкотерапія, мандалотерапія, колажування, МАК, драматерапія, музикотерапія. Детально вивчено та схарактеризовано техніки арт-терапії, які слугують інструментом підняття настрою, стабілізації психоемоційного стану, розкриття творчого потенціалу, стимулювання самостійності, активізації позитивних емоцій, покращенню комунікації.

4. Аналіз наукових та літературних джерел та проведення первинної діагностики психоемоційного стану дітей за визначеними критеріями (критерій емоційного стану, критерій саморегуляції та стресостійкості, критерій

психоемоційного благополуччя) на основі показників та рівнів (високий, середній, низький, критичний) довели необхідність розробки та реалізації комплексної програми використання технік арт-терапії у соціально-психологічній підтримці дітей у воєнний час, спрямованої на поліпшення рівня психоемоційного стану дітей. Після реалізації програми була проведена вторинна діагностика, яка дозволила зробити висновки про те, що створена та реалізована програма була ефективною, про що свідчать достовірні відмінності між результатами контрольної та експериментальної груп до та після реалізації програми із врахуванням наступних умов: врахована сукупність положень, що складають теоретичні основи арт-терапії та вікові особливості дітей; проаналізовані та враховані особливості використання арт-терапевтичних технік, що сприятимуть соціально-психологічній підтримці дітей в воєнний час; буде обґрунтована, розроблена та впроваджена програма використання технік арт-терапії в системі соціально-психологічної підтримки дітей у воєнний час, що враховує специфічні соціально-психологічні умови; у процесі впровадження програми буде забезпечено постійний моніторинг і корекцію її реалізації з урахуванням динаміки потреб та інтересів учасників.

5. Враховуючи специфіку використання технік арт-терапії в системі соціально-психологічної підтримки дітей у воєнний час нами було розроблено рекомендації, що передбачають розробку програм арт-терапії, які враховують вікові, психологічні та соціальні особливості дітей. Важливим є систематичний підхід до впровадження арт-терапії, включення її в освітній процес та залучення батьків до терапії. Програми повинні бути гнучкими, з можливістю адаптації до змінних умов, та супроводжуватися постійним моніторингом ефективності. Основною метою є забезпечення дітей ресурсами для подолання стресу, відновлення їхньої емоційної рівноваги та інтеграції в соціальне середовище.

Виконання вищезазначених завдань дає змогу говорити про успішне виконання магістерського дослідження, теоретичну та практичну базу якого можна використовувати при подальшому вивченні форм, методів та шляхів

соціально-психологічної підтримки дітей у воєнний час засобами технік арт-терапії.

Отже, можна зробити висновок, що гіпотеза нашого дослідження підтвердилася: використання технік арт-терапії в системі соціально-психологічної підтримки дітей у воєнний час сприяє поліпшенню психоемоційного стану дітей.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів цієї проблеми. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на вивчення особливостей здійснення соціально-психологічної підтримки дітей у воєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Центр учб. літ., 2009. 208 с.
2. Біда О. Різні підходи до визначення арт-терапії. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 4(11). С. 14–19.
3. Богданцева І. Становлення арт-терапії як засобу впливу на людину. *Наукові праці*. 2011. Т. 153, № 141. С. 74–79.
4. Бондар Л. Використання методів арт-терапії в роботі з дітьми дошкільного віку. *Педагогічний пошук*. 2014. № 1. С. 54–57.
5. Важливі навички в періоди стресу: ілюстроване керівництво. Копенгаген : Європ. регіон. офіс Всесвіт. орг. охорони здоров'я, 2020. 126 с. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/339150>.
6. «Війна не відміняє дитинство». Як підтримати дітей та підлітків: поради від психологинь, експерток Національної гарячої лінії для дітей та молоді Громадської організації «Ла Страда-Україна» – Ла Страда – Україна. *Ла Страда – Україна*. URL: <https://la-strada.org.ua/articles/vijna-ne-vidminyuaye-dytynstvo.html> (дата звернення: 15.11.2024).
7. Внутрішньо переміщені особи: інфографіка та історія юної волонтерки. *Освіторія Медіа*. URL: <https://osvitoria.media/experience/vnutrishno-peremishheni-osoby-infografika-ta-istoriya-yunoyi-volonterky/> (дата звернення: 15.11.2024).
8. Вознесенська О. Можливості арт-терапії в подоланні психічної травми / О.Л. вознесенська. URL: <https://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/Можливості-арт-терапії-в-подоланні-психічної-травми-Вознесенська-2015.pdf>.
9. Вплив війни на психічне здоров'я дітей. *War Childhood Museum Ukraine*. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health/> (дата звернення: 15.11.2024).
10. ВСП ФК КрНУ - Соціально-психологічна підтримка. *ВСП ФК КрНУ*. URL: <https://is.gd/G3bhd1> (дата звернення: 15.11.2024).

11. Гаркавець О. Як вибрати свою колоду МАК? Основні правила при купівлі МАК. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/qemQIsbtMWU>.
12. Головатюк І. Арт-терапія у зарубіжній науковій традиції. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. Педагогіка. Соц. робота, № 2(41). С. 63–66.
13. Гринечко А. Використання арт-терапевтичних технік у роботі з внутрішньо переміщеними дітьми. Проблеми гуманітарних наук. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2016. № 39. С. 47–57. URL: <http://phsps.dspu.edu.ua/article/view/159044>.
14. Гундертайло Ю. Потенціал арт-терапевтичних технологій відновлення життєвої неперервності переселенців. *Простір арт-терапії*. Зб. наук. ст. 2016. № 2(21). С. 25–32. URL: https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=4SYhkZMAAAAJ&citation_for_view=4SYhkZMAAAAJ:ML0RJ9NH7IQC.
15. Діти ВПО: юридична й психологічна адаптації на новому місці. *Нова Українська Школа*. URL: <https://nus.org.ua/news/dity-vpo-yurydychna-j-psyhologichna-adaptatsiyi-na-novomu-mistsi/>.
16. Діти і війна: поради батькам, які допоможуть вберегти ментальне здоров'я малюка. *Програма ментального здоров'я | Ти як?*. URL: <https://howareu.com/materials/dity-i-viina> (дата звернення: 15.11.2024).
17. Діти і війна: робота Фонду «Діти і війна». URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/ejpt.v4i0.18424#d1e191>.
18. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / ред. І. Зверева. Київ-Симферополь : Універсум, 2012. 536 с.
19. Життя дітей під час війни. *UNICEF*. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/life-children-during-war> (дата звернення: 15.11.2024).
20. Ільченко І. Арт-терапія: навчальний посібник для студентів. Умань : Видавничо-полігр. центр «Візаві», 2013. 150 с.

21. Індекс Майбутнього | Zelenska Foundation. *Zelenska Foundation*. URL: <https://www.zelenskafoundation.org.ua/> (дата звернення: 15.11.2024).
22. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.
23. Ківа В. Консультація для батьків та педагогів «Коли від стікерів і наліпок вже нема куди подітися...». *ВСЕОСВИТА*. URL: <https://vseosvita.ua/library/konsultatsiia-dlia-batkiv-ta-pedahohiv-artbuk-koly-vid-stikeriv-ta-nalipok-vzhe-nema-kudy-poditysia-695072.html>.
24. Козирєв М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 352 с.
25. Коленіченко Т. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку в закладах соціального обслуговування. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2014. Серія 11: Соціологія. Соц. робота. Соц. педагогіка. С. 147–153.
26. Колірний тест Люшера. *ПСИХОЛОГІС Енциклопедія практичної психології*. URL: http://psychologis.com.ua/cvetovoy_test_lyushera.htm#google_vignette.
27. Колпакчи О. Арт-терапія: курс лекцій : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2018. 288 с.
28. Лунченко Н. Особливості організації психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій, в умовах закладу освіти. *Гуманітарний корпус* : Зб. наук. ст. з акт. проблем філософії, культурології, історії, психології та педагогіки. Вінниця, 2021. Т. 1 : Випуск 37. URL: [https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/33944/Gum_37\(1\).pdf?sequence=1](https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/33944/Gum_37(1).pdf?sequence=1).
29. Методичні рекомендації щодо використання методів арт-терапії в реабілітації людей з проблемами психічного здоров'я / ред. М. Авраменко. Київ : Всеукр. центр проф. реабілітації інвалідів, 2008. 55 с.

30. «Не як тебе звати, а звідки ти» - дослідження про проблеми адаптації дітей ВПО в нових школах. *Нова українська школа*. URL: <https://nus.org.ua/news/ne-yak-tebe-zvaty-a-zvidky-ty-doslidzhennya-pro-problemy-adaptatsiyi-ditej-vpo-v-novyh-shkolah/> (дата звернення: 15.11.2024).

31. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. : навч. посіб. Київ, 2018. Т. 3. 236 с.

32. Особистісна тривожність молодших школярів/ шкала явної тривожності СМАС (адаптація А.М. прихожан). *Xreferat.com*. URL: <https://xreferat.com/77/1658-3-osobist-sna-trivozhn-st-molodshih-shkolyar-v.html?fbclid=IwAR3wonGVBHF-OCajLQOe2q9HYTZktb-bqTpQvWVDjZMiJxOG1d9PqGNNpE>.

33. Оцінка рівня тривожності (тест шкільної тривожності Філіпса) | Тест з предмету Я у світі – «На Урок». *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: https://naurok.com.ua/test/ocinka-rivnya-trivozhnosti-test-shkilno-trivozhnosti-filipsa-172810.html?__cf_chl_tk=W554LQ4twh3hlZ_B_Wpel2lOOYqfnQXYBAXvYyiRIIU-1663618002-0-gaNycGzNCT0&fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAAR3ngCjk_SfPYQuGpr6QeU1O9LkTFkQ_tVQVaMIANTeyTy28XsgRTFu5YZ0_aem_UVOHwlpG7VT2U3ALUttm_A (дата звернення: 15.11.2024).

34. «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» 2 лютого - 2 березня 2017 р. - Одеса: матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / ред.: Н. Родіна, О. Альошин, О. Кононенко. Одеса : Видав-во ОНУ ім. І.І.Мечник., 2017. 216 с. URL: https://methodology.ucoz.net/_ld/0/9_sbornik_tezisov.pdf.

35. Проблеми адаптації тимчасово переміщених дітей у приймальних громадах. *Вчимося жити разом. Курс підготовки вчителів*. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/15/50>.

36. Проблеми українських дітей під час війни (27 січня – 1 лютого 2023). *Рейтинг*. URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html.

37. Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери : Постанова Каб. Міністрів України від 14.04.2021 № 404 : станом на 25 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2021-п#Text> (дата звернення: 15.11.2024).

38. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-п> (дата звернення: 15.11.2024).

39. Про затвердження Порядку надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України : Постанова Каб. Міністрів України від 23.09.2015 № 740 : станом на 17 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2015-п#n10>.

40. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV : станом на 1 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 15.11.2024).

41. Психологічна підтримка – Yarmiz. *yarmiz – center*. URL: <https://yarmiz.org.ua/ua/psychological-aid/> (дата звернення: 15.11.2024).

42. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс : посіб. з проведення тренінгу / Н. Гусак та ін. ; ред. Н. Гусак. Київ : НаУКМА, 2017. 174 с.

43. Рогач О., Паніна Ю. Відповідність українського законодавства міжнародним стандартам захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4(2). С. 175–183.

44. Ройз С. Ключі сили. Львів : Вид-во Старого Лева, 2024. 72 с.

45. Ройз С. Сміховисько. Львів : Вид-во Старого Лева, 2024. 56 с.

46. Рудкевич Н. Методика соціально-педагогічної роботи : навч.-метод. посіб. Львів : Растр-7, 2021. 324 с.

47. Сейко Н. Соціальна педагогіка : курс лекцій. Житомир : Житом. держ. пед. ун-т, 2002. 260 с.
48. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Акад. пр., соц. відносин і туризму, 2020. 275 с.
49. Сміт П., Дирегров А., Юле В. Діти та війна. Навчання технік зцілення. Для дітей віком від 8 до 18 років / ред. К. Явна ; пер. з англ О. Антонишин. Львів : Гал. Вид. Спілка, 2022. 108 с.
50. Солнишкіна А. Використання креативного потенціалу арттерапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*. 2022. № 88. С. 186–190.
51. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / ред. І. Звереві. Київ : Центр учб. літ., 2008. 336 с.
52. Тест вольового самоконтролю. *ВСЕОСВІТА*. URL: https://www.google.com/search?q=Тест+вольового+самоконтролю&aq=Тест+вольового+самоконтролю&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyCwgAEEUYExg5GIAEMgoIARAAGIAEGKIEMgoIAhAAGIAEGKIEMgoIAxAAGIAEGKIEMgYIBBBFGD3SAQgyMTk2ajBqN6gCALACAA&sourceid=chrome&ie=UTF-8.
53. Тест Люшера. *Дитячий психолог*. URL: <https://dytpsycholog.com/2015/04/04/тест-люшера/> (дата звернення: 15.11.2024).
54. Трубавіна І. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції* / ред.: В. Курило, С. Савченко, О. Караман. Старобільськ, 2017. С. 320–342. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/9cc34a03-6366-4e1e-a160-955cc78ef301>.
55. Фаласеніді Т. Сутність поняття і зміст педагогічної підтримки дітей з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 3. С. 134–144.
56. Філоненко М. Психологія спілкування : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2008. 224 с.

57. Філоненко М. Психологія спілкування : навч. посібник. Київ : Центр учб. літ., 2008. 224 с.
58. Чорнобровкін В. Принципи психосоціальної підтримки людей, постраждалих внаслідок надзвичайної ситуації. *DSpace Repository :: Electronic Kyiv-Mohyla Academy Institutional Repository*. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d4c5395f-ed32-4885-a3b1-49481f7944f8/content> (дата звернення: 15.11.2024).
59. Шкала тривоги Спілбергера (STAI). *Інформаційний портал MozOk.ua | Доступно про складні хвороби*. URL: <https://mozok.ua/depressiya/testy/item/2703-shkala-trivogi-splbergera-STAI> (дата звернення: 15.11.2024).
60. Юрків Я., Луканов Д. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: "Педагогіка. Соціальна робота"*. 2021. № 1(48). С. 469–473. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/37998>.
61. Як війна змінила українських дітей: коментарі від Наталі Гладких. *Освіторія Медіа*. URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-vijna-zminyala-ukrayinskyh-ditej-razyuchi-insajty-z-doslidzhennya-indeks-majbutnogo/> (дата звернення: 15.11.2024).
62. Як діти різного віку реагують на стрес та сприймають кризову ситуацію. *Освітній омбудсмен України*. URL: <https://eo.gov.ua/yak-pidtrymaty-ta-zaspokoity-dytnu-pid-chas-viynu/2022/02/28/>.
63. Як правильно підтримати людину морально, і чого робити не можна при підтримці. *Психолог в місті Дніпро психотерапевт Тетяна Герасименко*. URL: <https://psychologist.dp.ua/vse-pro-moralno-psixologichnu-pidtrimku.html> (дата звернення: 15.11.2024).
64. European People Media. Техніка арт-терапії "Чарівна парасолька". *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7yk4dVcbf8Y>.

65. Iasc. Керівництво МПК з психічного здоров'я та соціально-психологічної підтримки в умовах надзвичайної ситуації. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 216 с. URL: https://www.google.com/url?client=internal-element-cse&cx=077aef2e37d404230&q=https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/migrated/2018-10/iasc_guidelines_on_mental_health_and_psychosocial_support_in_emergency_settings_checklist_for_field_use_iasc_2017_-_ukrainian_language_version_0.pdf&sa=U&ved=2ahUKEwjh_7Ltp96JAxV7cfEDHUg0I8cQFnoEAcQAQ&usg=AOvVaw2SXCqBOQLqZPrLMQNkcCa9.

66. Unicef 2009. Machel study 10-year strategic review: Children and conflict in a changing world. <https://books.google.com.ua/books?uid=115060067312381032267&hl=uk>. URL: [https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=MKAcKOrruqMC&oi=fnd&pg=PR4&dq=UNICEF.+ \(2009\). +Machel+study+10-year+strategic+review:+Children+and+conflict+in+a+changing+world.+New+York:+UNICEF.&ots=ta-bW_B7Ve&sig=b6QdTmvLXmF4ZjvZ5KtsqUNBNyk&redir_esc=y#v=onepage&q=UNICEF.%20\(2009\).%20Machel%20study%2010-year%20strategic%20review:%20Children%20and%20conflict%20in%20a%20changing%20world.%20New%20York:%20UNICEF.&f=false](https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=MKAcKOrruqMC&oi=fnd&pg=PR4&dq=UNICEF.+ (2009). +Machel+study+10-year+strategic+review:+Children+and+conflict+in+a+changing+world.+New+York:+UNICEF.&ots=ta-bW_B7Ve&sig=b6QdTmvLXmF4ZjvZ5KtsqUNBNyk&redir_esc=y#v=onepage&q=UNICEF.%20(2009).%20Machel%20study%2010-year%20strategic%20review:%20Children%20and%20conflict%20in%20a%20changing%20world.%20New%20York:%20UNICEF.&f=false) (date of access: 15.11.2024).